

KOŠTANE PRESLICE S PRIKAZOM AFRODITE IZ ARHEOLOŠKOG MUZEJA SPLIT

UDK 904 (398) "652"

Primljeno/Received: 1999. 9. 21.

Prihvaćeno/Accepted: 1999. 11. 12.

Sanja Ivčević

HR-21000 Split

Arheološki muzej Split
Zrinsko-Frankopanska 25

U Arheološkom muzeju Split čuvaju se četiri koštane preslice s prikazom Afrodite. Dosada se držalo da je riječ o kozmetičkim štapićima, što ne odgovara njihovom obliku niti prikazu na njima. Autorica ih određuje kao kasnoantičke kulturne predmete, koji su prvenstveno služili za zaštitu žene, a povezuju se s ovakvim nalazima na području Panonije i Mezije gdje su brojnije zastupljeni.

Ključne riječi: koštane preslice, Salona, Afrodita

Jedno od najranijih zanimanja antičke žene bilo je tkanje i pređenje, i to ne samo robinja, već i slobodnih žena, te su i kraljice opisivane kako predu ili tkaju.

Kako je odjeća jedna od osnovnih čovjekovih potreba, proizvodnja tkanine za njenu izradu bila je važan dio svakodnevnog života. Naravno, ovo je zanimanje bilo popraćeno kulturnim i mitološkim objašnjenjima i vjerovanjima. Egipćani su Izidi pripisivali izum tkanja i pređenja, a kao božicu i zaštitnicu tkalja držali su Neith. U Grčkoj je tu ulogu imala Atena, koja u ruci ponekad osim koplja drži preslicu i vreteno kao simbol spretnosti ruku i kućnih vještina. Mit o Ateni i Arahni, poznatoj tkalji iz Lidije, mogao bi navesti na zaključak kako su ljudi od pauka dobili ideju o pređenju, odnosno tkanju, jer kada je hvalisava Arahna izazvala Atenu na dvoboj, ova ju je, ljubomorna na njenu vještinu, pretvorila u pauka, a ona i dalje prede prekrasne tkanine.

Ova je djelatnost zabilježena ne samo u materijalnim ostacima sačuvanim do naših dana, već i u mitovima kao onom o tri Parke, koje predu i raspleću životnu nit, pa je upredena nit postala simbol životnog puta pojedinca, njegovog vremena koje mu bogovi određuju da provede na zemlji. Arijadina nit spasila je Tezeja, koji se nije mogao osloniti isključivo na svoje junaštvo u borbi s

Minotaurom, već i na lukavstvo, a Penelopina varka tkanja i raspletanja postala je simbolom bračne vjernosti.

Naime, osim što su čest prilog u ženskim grobovima, žene su na antičkim spomenicima prikazivane i na nadgrobnim spomenicima s preslicom u ruci, a mlada je žena ulazila u novu kuću noseći preslicu kao simbol preuzimanja domaćinstva.

Pribor za pređenje i tkanje izrađivao se od drva ili kosti, a sastojao se od preslice, vretena, pršljenka i utega za vreteno (za pređenje); tkalačkog stana, čunka i igle (za tkanje). Za izradu predmeta ove namjene bila je potrebna vještina, ali i određeni alati, jer su se primjerice preslica i vreteno izrađivali isključivo na tokarskom stroju.

Simbolika preslica (lat. colus)

U antici su korištene pojasne i ručne preslice. Sudeći po sačuvanim prikazima i, naravno, arheološkim spomenicima, izgleda da su zastupljenije bile kratke ručne preslice. Naime, pojasna preslica bila je dugi štap, od pola metra i više koja se jednim krajem pričvršćivala na struk, tako da su obje ruke ostajale slobodne. Kratke ručne preslice koje su bile duge između 30 i 50 cm, držale su se lijevom rukom, dok se desnom izvlačila nit iz vune.

Na gornji dio štapa stavljala se neraščešljana vuna iz koje se izvlačila nit, a kako vuna ne bi klizila završavale su često pucetom ili prstenom, ili su bile ukrašene po cijeloj površini astragalnim ukrasom. Također se vuna mogla zadržavati i pomičnim koštanim diskom koji se navlačio na preslicu.

Posebnu grupu preslica čine one koje na donjem kraju završavaju prstenasto, a na drugom kraju se nalazi izrezbaren Afroditin lik. Riječ je o štapićima dužine 15-20 cm, obično glatkog tijela koji svojim oblikom odgovaraju preslicama korištenim svakodnevno u domaćinstvu, no ove s figuralnim prikazom očito nisu bile za upotrebu, i to ne samo zbog toga što su kraće od uobičajene dužine preslica, nego i stoga što im otprilike trećina dužine otpada na figuralni prikaz, što otežava njihovu upotrebu. Činjenica da se radi o prikazu božanstva također navodi na zaključak da su ovakvi predmeti imali simboličku, čak kultnu, a ne upotrebnu vrijednost.

Sama preslica, i bez prikaza božanstva, nosi određenu simboliku. Kako je tkanje u antici bio jedan od svakodnevnih ženskih poslova u domaćinstvu, preslica je bila neizostavna u obavljanju kućnih poslova. Vjerovanja vezana uz nju postoje od najranijih vremena, kako u grčkoj tako i u rimskoj kulturi. Dobro je poznat običaj da se u Atici nakon rođenja muškog djeteta stavljala maslinova grančica na nadvratnik, dok se kao objava rođenja ženskog djeteta stavljala neraščešljana vuna. U Megari je postojao običaj rezanja kose prije udaje, a odrezana kosa bi se omotala oko preslice i polagala na grob Ifinoje, kćeri Alkatojeve, koja je ondje umrla kao djevojka (Pauzanija 1989:73). Sličan je običaj postojao i na otoku Delu, gdje su mladići i djevojke za uspomenu na hiperborejske djevojke, koje su ondje umrle, uoči svadbe rezali kosu i omotanu oko vretena (djevojke), odnosno maslinove grančice (mladići) polagali na njihov grob, koji se nalazio u Artemidinom hramu (*Herodot* 1966: 33, 34).

Preslica je atribut strašnih Moira, odnosno Parki, suđenica koje imaju moć upravljanja životom svakog pojedinca koji neumitno ide svome kraju, odnosno moć nad nitima sudbine koje Klota prekida u određenom trenutku. Važan je podatak kod proučavanja preslica s likom Afrodite da kod Homera, dakle u najranijem razdoblju grčke povijesti, postoji samo jedna Moira kao vladarica svijeta i neograničena snaga koja jednako vlada nad smrtnicima i besmrtnima; u Delfima su štovane dvije Moire: rođenja i smrti; a Hesiod navodi tri: Klota prede, Laheza je djelateljica sudbine, a Atropa neumoljiva. Za Atenjane je prva Moira bila Afrodita jer je, kako kaže Pauzanija (Pauzanija 1989:73. knj. X 24,4; I, 19,2) na Akropoli je četvrtasti hram blizu kojeg je kip Afrodite s natpisom koji kaže da je Afrodita najstarija od suđenica.

U Rimu su Parke obično prikazivane na sarkofazima s pripadajućim atributima: Klota drži vreteno, Laheza kuglu, a Atropa vagu (Bíró 1994:217).

Preslice koje s jedne strane završavaju prstenom, a s druge figuralnim prikazom - osim ženske figure

prikazuju se životinjski likovi kao mačka, konjska glava ili ptica koje uvijek nose simboliku vezanu uz zagrobni kult (Ruprechtberger 1979: 23,24) - čest su grobni prilog i to u ženskim grobovima. Prikazi ovih istih predmeta na nadgrobnim spomenicima također su vezani uz ženu, bilo da je drži u ruci ili da je prikazana u natpisnom polju, odnosno okviru natpisnog polja s ostalim simbolima.

M. T. Bíró (Bíró 1994: 208,209, sl. 9) ustvrdila je nekoliko važnih činjenica o ovim predmetima kojima su često pridodavane razne namjene poput drške posuda, ogledala ili toaletne spatule za higijenu žene. To ne čudi s obzirom na bogati ukras koji nose, za razliku od preslica upotrebljivanih svakodnevno. Autorica etnografskim analizama potvrđuje njihovu namjenu jer se preslice korištene u ovom stoljeću na nekim područjima Mađarske i Bugarske tipološki ne razlikuju od antičkih. Nadalje, prikazi koje nalazimo na grčkim vazama ili rimskim stelama, a i arheološki dokazi (nalazi u grobovima i prikazi na nadgrobnim spomenicima) vezani su uz ženu. Tako je žena drži u ruci, možda kao oznaku bračnog stanja, odnosno matrone.

Navedeno dozvoljava da se preslica označi kao simbol kulta i to kulta koji se odnosio samo na žene, jer za antičko razdoblje nije neobično razdvajanje muških od ženskih kultova. Najvažniju osnovu za ovu tvrdnju pruža nam prikaz, koji se nalazio na njima - Afrodita, božica koja je imala čitav niz aspekata već u religijama ranijim od grčkih od kojih ih je ova preuzela, te prenijela rimskoj civilizaciji.

Prije nego pokušam objasniti na koji je način štovana ova božica na područjima gdje su nalažene preslice s njenim prikazom, treba razjasniti kada i zašto je žena dolazila u posjed koštane preslice. U svakom slučaju veliku je važnost imao predmet koji je s pokojnikom polagan u grob, koji ga je pratio za vječno trajanje.

Kako se životna nit počinje odmatati rođenjem, moguće je djevojčica dobila preslicu prilikom rođenja od svojih roditelja kao simbol životnog puta djeteta. Ipak, u životu je žene postojao još jedan prijeloman trenutak, dan kada je započinjala drugačiji život, a nit se počinjala odmatati na novi način - dan udaje. Od tog trenutka svakako joj je bila potrebna zaštita za nju kao ženu, kao roditelju i majku, te za djecu.

Drugu mogućnost potvrđivale bi dvije činjenice: kod svadbenih svečanosti zazivala se Afrodita Uranija kao zaštitnica; sačuvan je spomen na običaj da nakon svadbenog slavlja žena, kada se zaputi u novu kuću, nosi u ruci vreteno koje su darovale djeveruše. Ispred kuće bi dobila vunu, te bi ovjenčala dovratnik nitima, koje je istkala (Bíró 1994:212). Na taj način započinjala je novi život.

Afrodita, božica s brojnim aspektima te vrlo brojnim prikazima u raznim tehnikama i razdobljima, bogate ikonografije, koja se razvija zajedno s njenim kultom, imala je naravno utjecaja i na područje antičke

Dalmacije. Jedan od njenih aspekata, zaštitnica udaje i majčinstva, očituje se kroz sačuvane koštane preslice s njenim likom.

Ikonografija lika na preslicama, koje su obrađene u ovom radu, jasno pokazuje da je riječ o božici Afroditi prikazanoj s desnom rukom savijenom u laktu kojom pokriva grudi hvatajući se za lijevo rame, dok lijevom zadržava *pallium* koji joj pada niz bokove (kat. br. 1, 2, 4) ili je skupljen uz gležnjeve tako da je božica potpuno gola s rukama postavljenim na isti način (kat. br. 3), odnosno tako da pokriva intimne dijelove tijela.

Kod izrade sitne koštane plastike uzore su majstori rezbari tražili u monumentalnoj skulpturi, koja je uvijek utjecala na sitnu plastiku bez obzira na vrstu materijala od kojeg se izrađivala. Osim toga, detalji u izradi svjedoče da je riječ o kopijama monumentalne skulpture, kao što je posuda uz nogu, koja je uvijek uz onu koja nije bila u iskoraku, što je neophodno zbog statike velike skulpture, dok kod sitne plastike ima sasvim dekorativnu ulogu. Uzor našim prikazima Afrodite su helenistički prikazi božice, odnosno rimske kopije tih prikaza. Naravno, nisu uvijek bile majstorima-rezbarima dostupne originalne skulpture, nego češće sitna brončana plastika ili koštani primjerci koji su im služili kao prototip na koji su se oslanjali kod izrade novih predmeta.

Skulpturice od kosti pokazuju srodnost u izradi i ikonografiji na cijelom području pojavljivanja iako su proizvedene u raznim radioničkim središtima od raznih majstora. Premda nisu mogle prenijeti svu ljepotu izraza i pokreta, a naročito emocije koje se očituju na monumentalnoj skulpturi, riječ je o vrlo kvalitetno izrađenim koštanim predmetima.

Afrodita je u najširem smislu božica ljubavi, utjelovljenje prirodnog instinkta oplodnje i rađanja, koje je ukorijenjeno u svakoj kreaciji, božanskoj i ljudskoj. Kao takva, zaštitnica je prirode, cvjetanja, zrenja i uvenuća proljeća i jeseni. U ovom je aspektu srodna feničkoj Astart, odnosno babilonskoj Ištar u čijoj su umjetnosti udaljeni korijeni prikaza gole Afrodite. Njeno porijeklo treba tražiti u Mediteranskom bazenu i kikaladskoj umjetnosti u prikazima golih, shematiziranih idola ženske božice štovane kao Majka Prirode. U kretsko-mikenskoj umjetnosti u prikazima gole božice s golubicom nalazimo također preteču kasnijim prikazima grčke božice kojoj su najstariji tragovi kulta na Cipru, koji Grci drže za mjesto njenog rođenja pa joj pridaju epitet Cipranka, rođena na Cipru. Kako je stvorena od morske pjene nastale od Uranovih genitalija bačenih u more, smatra se nebeskim božanstvom, jednom od Olimpijskih bogova, u svom osnovnom značenju božicom ljubavi, ali i zaštitnicom navigacije, onom koja umiruje valove i stišava vjetrove, božicom vegetacije, odnosno

simboličnog smjenjivanja života i smrti. Kao takva štovana je zajedno s Adonisom i bliska je Perzefoni, te se često štovala blizu grobova. Čak i kao božica ljubavi razlikuje se u više aspekata. Platon u svojoj *Etici* navodi Afroditu Uraniju kao simbol čiste, idealne ljubavi, te Afroditu Pandemiju kao simbol senzualne, zemaljske ljubavi (de Franciscis 1959:115). Ona se u pojedinim svetištima i štovala odvojeno u odnosu na ove aspekte.

Venera - rimska *interpretatio*, spoj je autohtonog božanstva *Venus*, štovanog kao božica rađanja prirode i proljetne ljepote, te zaštitnica vrtova i polja, s grčkom Afroditom. U Rim je kult dospio sa Sicilije gdje je na brdu Eriks (*Eryx*) bilo najpoznatije svetište ove božice na zapadnom Mediteranu, ali u njenom senzualnom, zemaljskom aspektu zaštitnice i darovateljice ljubavi. Zbog tog porijekla u Rimu joj se daje epitet Ericina. Širenje njenog kulta vezuje se s mitom o Eneji, odnosno vezivanjem Julijevske dinastije s ovom božicom kao svojom praroditeljicom. Malo se zna o načinu prakticiranja njenog kulta, ali je vjerojatno sam ritual isto kao i ikonografija preuzet iz Grčke. Štovana je u svoja dva osnovna aspekta - *Erycina*-Senzualna, i *Venus Verticordia*-Uzvišena. Ubrzo nakon širenja njenog kulta dobila je politički aspekt štovanja kao *Venus Genetrix*, praroditeljica rimskog naroda, aspekt koji Afrodita nije nikada imala. Ipak, ona i dalje zadržava svoj grčko-orijentalni karakter božice ljubavi i plodnosti, jednako štovana od rimskih matrona kao i od kurtizana (Charbonneaux 1966: 1124).

Najprgavija i najčudljivija božica, najstarija Moira, božica vjernosti, nevinosti, zanosa i senzualnosti imala je i krug štovatelja kao htonično božanstvo. U Trakiji joj je žrtvovan pas, imala je htonične attribute kao ubojita, kopačica grobova ili prisutna na grobovima (Graves 1974: 72). Dakle, istovremeno je i božica smrti, što nije neobično jer su obično zaštitnice porođaja i božice ljubavi ujedno i htonična božanstva (Demetra, Artemida, Kora, Perzefona).¹

Prikazi ove božice raznovrsni su i brojni. Neki se odnose na događaje iz mitova, neki je prikazuju kao uzvišenu božicu, samu ili isključivo u društvu bogova i božanskih bića, ali se prikazivala i s ljudima koji su na neki način bili povezani s njom jer ona je bila ta, koja ljudima, kao kraljica ljubavi, a ujedno i vladarica smrti, daruje plodove ljubavi, od nje potječe ljepota koju je darivala i muškarcima kao i ženama. U njenom se kultu ljepota nije razlikovala od poštenja, čednosti, ozbiljnosti i snage koje Afrodita utjelovljuje kao zaštitnica obitelji, države, plodnosti - ovakva se zaziva na vjenčanjima.

Fidijino viđenje ove božice, dakle u 5. st., jest u hitonu i himationu prikazana u raznim mitskim scenama uz koje je vezana, da bi krajem 5. i početkom 4. st. pr.

¹ Graves 1974: 94, Kora, Perzefona i Hekata štovane su kao trojna Božica, kao Djevica, Nimfa i Starica, odnosno kao zaštitnice zelenog žita, zrelog klasa i pokošenog sijena. Osim zrenja, Perzefona je i ona koja donosi razaranja, strahovita, a znamo da se Afrodita u svom aspektu zaštitnice cvjetanja i uvenuća, odnosno smjene rađanja i smrti poistovjećuje s Perzefonom.

Kr. postala omiljena tema za ukras na reljefima, brončanim ogledalima, kozmetičkim kutijama i sličnim predmetima u raznim situacijama. Humanizacija njenog lika osjeća se u to vrijeme i na monumentalnoj skulpturi.

Iako se kod Fidije uočavaju znakovi razgolićenja, Praksitel ju je prvi u klasičnoj umjetnosti pokazao potpuno голу. U tom procesu Afrodita Knidska (de Franciscis 1959: 121, sl. 181) predstavlja poseban trenutak u razvoju ikonografije i započinje čitav niz golih Afrodita čiji će prikazi biti omiljeni u helenizmu. U ovom je slučaju Afrodita prikazana u trenutku svetog kupanja, simbolički prikazanog amforom na kojoj božica pridržava odjeću lijevom rukom dok desnom pokriva intimne dijelove i tako uvodi motiv sramežljive Afrodite (*Afrodita pudica*). Prikaz iz Knida prožet je izvjesnom hladnoćom u pokušaju prikaza svetosti trenutka, dok će kasniji prikazi dobiti zemaljsku senzualnu notu. Utjecati je mogla i Afrodita Melska (Cultreva 1929: T. CXLV) kojoj goli torzo izlazi iz bogato nabranog ogrtača. Po načinu prikaza torza i odjeće jako je slična Afrodita iz Kapue (Daremborg-Saglio 1919: sl. 7396), koja je doduše prikazana u trenutku ogledanja u ogledalu, dakle riječ je o drugačijem ikonografskom modelu. S Knidskom Afroditom povezuje se u načinu prikaza i poznata helenistička kreacija Venera Medici (Cultreva 1929: 125, sl. 183), nadalje Afrodita Kapitolina (Cultreva 1929: 125, sl. 182), a također i Afrodita iz Sirakuze (Cultreva 1929: T. CXLV), koja lijevom rukom pridržava ogrtač dok desnom pokriva grudi.

Kod prikazivanja božanskih likova postojala je čvrsta ikonografija kojoj je put prenošenja uvijek išao od monumentalne skulpture k prikazima na sitnim predmetima. Uzore, dakle za prikaze Afrodite na koštanim preslicama treba tražiti u monumentalnoj skulpturi. Iako je sigurno da je riječ o tipu *Afrodita pudica*, nije moguće opredijeliti kojemu od četiri osnovna tipa² pripada jer su prikazi na sitnoj plastici pojednostavljeni dijelom zbog dimenzija, a dijelom jer je prednost pridavana simboličnom predmeta, a ne umjetničkoj razini proizvodnje.

Teško je tvrditi na koji način su utjecaji stigli na područje Rimske Dalmacije gdje su ove preslice vjerojatno proizvedene. Potrebno je uzeti u obzir mogućnost indirektnog utjecaja sitne plastike, odnosno da su majstori rezbari kao predložak imali preslice s područja gdje su najbrojnije, a i raznovrsnije nego na našem području, barem koliko nam dozvoljava zaključiti

današnji stupanj istraženosti. Riječ je u prvom redu o Panoniji gdje je koncentriran najveći broj ovakvih nalaza, a zatim u Meziji. Naročito su gusto raspoređeni uz tok Dunava. Na matičnom području javlja se posebna skupina vretena s prikazom božice koja drži djetete u naručju. Afrodita, čak i kada je prikazivana s djetetom, ne drži ga u naručju, već je Eros prikazan uz nju. Gola žena s djetetom nije prikaz karakterističan za grčko-rimsku skulpturu niti za domaće kultove, a kako je ženski lik prikazan po istoj shemi kao i one bez djeteta, sigurno je riječ o pripadnosti istom vjerskom krugu. Obje su varijante korištene u kultne svrhe, samo je na istočnijem području, gdje je izgleda ishodište tog kulta, prevladala još jedna komponenta, a to je zaštita majčinstva, možda i samog novorođenčeta, a u zapadnijim zaštitna žena u mnogobrojnim aspektima života. Ovaj je kult općenito vezan uz istočne krajeve Carstva jer je najzapadniji nalaz božice s djetetom iz Brigetia (Bíró 1994: sl. 1,1), a same božice u Akvileji (*Aquileia*) (M. T. Bíró 1994: sl. 6,6) i Laurijaku³ (*Lauriacum*) i to kao pojedinačni nalazi. Da se nikako ne radi o dvije odvojene pojave osim ikonografske srodnosti lika božice, potvrđuje i činjenica da pojava Afrodite s djetetom ne isključuje pojavu ove druge, već se samo prema zapadu gubi jedan aspekt štovanja - kao božice majke. Primjećuje se također da je grupa majke s djetetom homogenija, dok se druga grupa razlikuje u izradi s obzirom na mjesto nastanka (Bíró 1994: 207).

Sitna brončana plastika također je pokazatelj zastupljenosti kulta ove božice na našem području. Najbliža je analogija našim koštanim primjercima brončana skulpturica iz Salone (Žanić-Protić 1988, T. I, 7) gdje je prikazana sramežljiva Afrodita. Riječ je o dosta lošem radu iz 3. st. Nešto udaljenija je analogija iz Rijeke (Veličković 1972: 39, sl. 58), koja je očita adaptacija Afrodite Medici. Također iz Rijeke (Veličković 1972: 39, sl. 53) je i skulpturica Afrodite prikazane sa strofijem (*strophium*) (*fascia pectoralis*);⁴ to je vrpca omotana oko tijela ispod ruku, a na primjerku iz Rijeke božica je lijevom rukom pridržava pripijenu uz tijelo, a desnom je zateže. Takva je vrpca prikazana i na primjerku iz Barzitza,⁵ ili ona s nepoznatog nalazišta u Italiji koja ga objema rukama pridržava (L. Franzoni 1973: 80). Iako je plašt nabran oko donjeg dijela tijela, Afroditina tradicionalna odjeća, ovaj detalj naglašavam stoga jer bi se na taj način mogao objasniti ukras na naša dva primjerka (kat. br. 3, 4, sl. 3, 4) koji na gornjem dijelu imaju svrdlom izveden niz rupica uokviren kod primjerka

² Četiri tipa *pudica* su: Kapitolinski, Medici, kirenski i trojanski - prema najpoznatijem djelu određenog tipa Richter 1954: 83).

³ Kloiber 1962:77, T. XXIX; groblje je datirano u zadnju trećinu 3. st. do kraja 4. st., odnosno novcem kovanim od 168.-375.god. Primjerak iz Laurijaka nađen je u grobu mlade žene kojoj se preslica nalazila na sredini cjevanice.

⁴ Vrpca koja se koristila kao grudnjak nošena ispod grudi ili preko njih. Homer pripisuje Afroditi ukrasni pojas (*kestos*) koji pridonosi njenom šarmu i neodoljivosti; postoje prikazi božice kako omata golo tijelo, odnosno stavlja traku na grudi. Koristile su je i obične žene u nošnji, mogla je biti raznih boja i na nju su se nanosili mirisi (Lafaye u Daremborg-Saglio 1896: 980).

⁵ Antike Bronzeplastik aus Bulgarien, sl. 2

(kat. br. 4) ravnim linijama. Ovaj posljednji primjerak ukras koncentrične kružnice nosi i na prednjem dijelu tkanine plašta kojim je umotan donji dio tijela. Moguće da se radi o prikazu strofija. Inače ove se dvije skulpturice razlikuju od preostale dvije i načinom izrade. Već se na prvi pogled uočava da su primjerci kat. br. 1 i 2 (sl. 1, 2) jako slični, gotovo identični. Možda je kat. br. 2 nešto plastičniji što je najvidljivije na prikazu nabora plašta koji su izvedeni tako da plašt izgleda prirodnije i bogatije nabran, ali i u izradi torza. Položaj ruku je identičan i pomalo neobičan, jer desna ruka savijena u laktu se prislanja na lakat lijeve, dakle ruka nije postavljena dijagonalno, te i ne pokriva grudi što je u osnovi ovog pokreta.

Frizura im je identična: kosa je podijeljena po sredini, uokviruje lice i prekriva ušne školjke, a straga je skupljena u pundžu koja je mrežasto prikazana. U monumentalnoj skulpturi često je Afrodita prikazana s ovakvom frizurom, a neukrašena, tanka dijadema, karakteristična upravo za prikaze božanstava i nimfi (Ghedini 1980: 38), još više pojačava njen nebeski, božanski karakter. Oči su ispunjene nekom bojom koja je sačuvana u smeđoj nijansi, a prikazani dvostruki postament, vjerojatno je prenesen prikaz iz monumentalne skulpture. Karakteristike obaju primjeraka odaju barem istu radionicu, ako ne i majstora. Međusobno su srodna preostala dva primjerka, oba bez glave, ali ni približno u tolikoj mjeri kao prethodne dvije. Obje su ukrašene svrdlom kao što je već spomenuto, izrada pokazuje veću plošnost naročito kod primjerka kat. br. 4. Bitna je razlika što je primjerak kat. br. 3 prikazuje potpuno голу, dakle plašt je skliznuo iza nogu, ali je tipološki to ne odvaja od ostalih prikaza.

Preslice s prikazom Afrodite su višeznačne, u smislu povezivanja simbolike preslice, kulta jedne od najpopularnijih antičkih božica, sa životom žene, vjerojatno udane žene, majke. Nije poznata liturgija ili ime kulta, ne postoje podaci u antičkoj literaturi, niti ima sačuvanih građevina koje bi se mogle povezati sa štovanjem ove božice. Rasprostranjen u istočnim dijelovima Carstva, najgušće u Panoniji, podudara se s još nekim kultovima slične problematike u proučavanju kao što su kultovi tračkog konjanika⁶ koji također kao središnju osobu ima žensko božanstvo, ili kult Afrodite Kabire (*Kabeira*),

ponovo sinkretistički kult božice majke (Tomas 1958: 31-40). Također se poklapa s područjem koje je i nakon pada Rimskog Carstva sačuvalo dosta poganskog u vjerovanju što se obično pokušava tumačiti kao prežetak antike. Na području Dalmacije čini se da se radi o sporadičnoj pojavi, koja je stigla kao utjecaj s istočnih područja Carstva, vjerojatno donesen u migracijama ili trgovinskim razmjenama.

U ovom slučaju jedina mogućnost vremenskog opredijeljenja ovih predmeta je pomoću analognih primjeraka iz zatvorenih cjelina. Tako je primjerak iz Laurijaka datiran u razdoblje od posljednje trećine 3. st. do kraja 4. st. (Kloiber 1962:77, T. XXIX), preslica iz kasnoantičke nekropole Tordas ide u zadnju trećinu 4. st. (Bánki 1967: 240, T. LIX,1), a kao karakteristiku 4. stoljeća navodi se takav fragmentirani primjerak iz Gorsija (*Gorsium*) (Bíró 1987: 48, sl. 242). Isto se datiraju primjerci s djetetom. Riječ je dakle o kasnoantičkim predmetima, a vrijeme je to prilično nesigurnog života, stalne opasnosti, naglašene na istoku, dakle vrijeme kada je pojačana zaštita nadnaravnih itekako dobrodošla. Prostor na kojem se nalaze otvoren je prema istoku s kojeg su stizale velike opasnosti. Ne čudi stoga razvoj jednog kulta ili da kažemo širenje amuleta božice koja je trebala zaštititi majku i djeću.

Ovdje je riječ o primarnom obliku sakralnog objekta, odnosno o prikazu samog božanstva, što ne ostavlja mjesta sumnji da su predmeti imali apotropijsko značenje. Osim uvjerenja da osobine božice prelaze na onoga koji posjeduje predmet, imali su i ulogu zaštite od zla ili pak prizivanja dobrog u život nositelja. Mogli su služiti i kao votivni darovi za Afroditu. Kultne statue i simboli uvijek su višeznačni i bez obzira radi li se o ljudskim i životinjskim figurama, ili pak simboličkim prikazima, teško je potpuno proniknuti u značaj vjerskog načela svakodnevnog života.

Preslica je ženski atribut, Afrodita je žensko božanstvo, a kao prilog ove su se preslice nalazile u ženskim grobovima. I bez sačuvanih natpisa i podataka o kultu možemo tvrditi da su odraz nekog vjerovanja u kojem su zaštitu tražile žene, a koje se projiciralo u posjedovanju ovakvih predmeta, vjerojatno kao amuleta, koji su im dovoljno značili u životu da bi ih zadržavale i poslije njega.

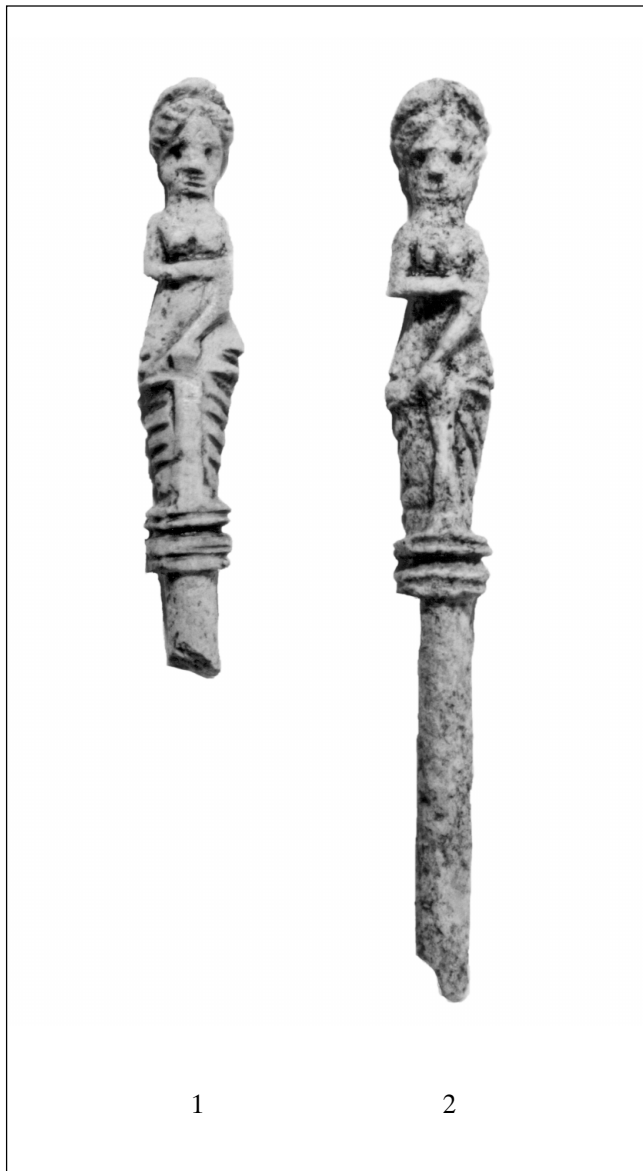
⁶ Kult tračkog konjanika proširen je i na područje Dalmacije (Abramić 1940: 305)

KATALOG

1. K 871, preslica, kost, kraj 1., početak 2. st., Salona, vis. 8,2 cm, vis. figure 5,8 cm, deblj. 0,8 cm. Sačuvan je samo gornji dio preslice oblikovan kao ženska figura koja stoji na četverostrukoj bazi i potpuno je sačuvana; na glavi nosi dijamant, a kosa joj je skupljena u pundžu, gornji dio tijela joj je gol, dok se na donjem dijelu nalazi draperija. Rukama pokriva tijelo na način da se desnom rukom hvata za nadlakticu lijeve i tako dijelom prekriva prsi, a lijevom pridržava tkaninu koja joj pada niz bokove i noge. Na stražnjoj strani figure prikazani su nabori tkanine i naznačena je frizura. Oči su bile ispunjene nekim materijalom, danas je sačuvana samo podloga u očnim šupljinama koja je smeđe boje. Vjerojatno se radi o stidljivoj Afroditi. Neobjavljeno.

2. K 914, preslica, kost, kraj 1., početak 2. st., Stobreč, vis. 12 cm, vis. figure, 6,2 cm, debljina 1 cm, sačuvan je samo gornji dio preslice oblikovan kao ženska figura koja je u prikazu gotovo identična s prethodnom, a također su i približno istih dimenzija, osim što je glava primjetno veća na ovom primjerku. Ipak postoji izvjesna razlika u načinu prikazivanja, odnosno u izvedbi jer je kod ovog primjerka tkanina izrađena plastičnije, pada prirodnije, odnosno nabori su pod prirodnijim kutem. Frizura je prikazana i sa stražnje strane, čak je i ruka, iako u potpuno istom pokretu kao i kod prethodne, prirodnija. Cijela figura ostavlja dojam plastičnosti za razliku od prethodne koja je plošnija. Oči imaju smeđu ispunu.

Objavljeno: Bull.Dalm. XVI, 1893, p. 27.

3. K 688, preslica, kost, kraj 1. st. početak 2. st., Salona, vis. 13, 2 cm, vis. figure 4 cm, debljina 0,8 cm. Gornji dio preslice oblikovan je kao ženska figura kojoj je draperija vidljiva samo oko stražnje strane nogu i to do visine koljena, tako da je cijela gola, pokriva tijelo rukama, nedostaju vrat i glava. Plošno je prikazana i grudi nisu istaknute, a ruke su prebačene preko tijela. Bušilicom su izvedene dvije rupe koje odijeljuju ruke od tijela, a i pupak je izveden na isti način. Također su četiri udubljenja izvedena bušilicom i to na mjestu gdje je puknut vrat, vjerojatno prikaz strofija (*fascia pectoralis*). Neobjavljeno.
4. K 1188, preslica, kost, kraj 1., početak 2. st., Salona, vis. 11,7 cm, vis. figure 3,8 cm, debljina 0,8 cm, gornji dio preslice oblikovan je kao ženska figura, nedostaju vrat i glava, donji dio tijela je obavijen draperijom koja je ukrašena s prednje strane koncentričnim kružnicama, vjerojatno je draperija bila bogato ukrašena, niz uboda između dvije linije vidljiv je i na gornjem dijelu tijela na mjestu gdje je puknut vrat, vjerojatno prikaz strofija (*fascia pectoralis*); lijevom rukom pokriva grudi, desnom pridržava draperiju. Neobjavljeno.

POPIS LITERATURE

- Abramić 1940 M. Abramić, Novi votivni reljefi okonjenih božanstava iz Dalmacije, Serta Hoffilleriana, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva XVIII-XXI, 1937-1940, 297-307.
- Bánki 1967 Zs. Bánki, Késórómai sírok Tordas, Alba Regia VIII-IX, Székesfehérvár 1967, 233-240.
- Bíró 1987 M. T. Bíró, Gorsium Bone Carvings, Alba Regia XXIII, Székesfehérvár 1987, 25-63.
- Bíró 1994 M. T. Bíró, The Unknown Goddess of Late Roman Popular Religious Belief, AAHung XLVI, Budimpešta, 1994.
- Bulić 1893 F. Bulić, Iscrizioni inedite, Epetium, Bull. Dalm. 16, Split 1893.
- Cultreva 1929 G. Cultreva, Afrodita, Enciclopedia Italiana I, Milano-Rim, 1929.
- Daremberg-Saglio 1919 Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, V/1, Paris, 1919.
- De Franciscis 1959 A. de Franciscis, Afrodita, Enciclopedia dell'arte classica, I, Rim, 1959.
- Franzoni 1973 L. Franzoni, Bronzetti Romani del Museo archeologico di Verona, Venezia, 1973.
- Ghedini 1980 F. Ghedini, Sculture Greche e romane del Museo civico di Padova, Collezioni e musei archeologici del Veneto, Rim 1980.
- Graves 1974 R. Graves, Grčki mitovi, I, Beograd, 1974.
- Herodot 1966 Herodot, Historija, Subotica, 1966; prijevod i obrada Milan Arsenić.
- Kloiber 1962 E. Kloiber, Die Gräberfelder von Lauriacum, Das Espelmayerfeld, Forschungen in Lauriacum 8, Linz, 1962.
- Lafaye 1896 G. Lafaye u: Daremberg-Saglio, Dictionnaire de antiquités grecques et romaines, II/2, Paris, 1896.
- Pauzanije 1989 Pauzanije, Vodič po Heladi, Split, 1989; prijevod i obrada Uroš Pasini.
- Petković 1995 S. Petković, Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije, Arheološki institut, monografije, knjiga 28, Beograd 1995.
- Richter 1954 G. M. A. Richter, Catalogue of Greek Sculptures, Metropolitan museum of art, New York, Cambridge, Massachusetts 1954.
- Ruprechtsberger 1979 Die römischen Bein-und Bronzenadeln aus den Museen Enns und Linz, Linzer Archäologische Forschungen Band 9, Linz 1979.
- Seneka 1989 Seneka, Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu, Zagreb 1986, ; naziv originala: L. Annei Senecae, Divi Claudii apokolokynthesis, prijevod i obrada: D. Novaković.
- Tomas 1958 E. Tomas Spomenici kulta Afrodite Kabeire u dunavskim provincijama carskih vremena, Rad vojvodanskih muzeja 7, Novi sad 1958, 31-40.
- Veličković 1972 M. Veličković, Rimska sitna brončana plastika iz Narodnog muzeja u Beogradu, Beograd, 1972.
- Žanić-Protić 1988 J. Žanić-Protić, Antička brončana plastika iz Arheološkog muzeja u Splitu, VAHD 82/1988, 21-31.

SUMMARY

BONE DISTAFFS WITH DEPICTIONS OF THE GODDESS APHRODITE IN
THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN SPLIT

Key words: bone distaffs, Salona, Afrodita

This article focuses on four bone artifacts in the Archaeological Museum in Split. These are bone distaffs with depictions of the goddess Aphrodite. The material and shape of the objects clearly shows that these were distaffs, thus objects of everyday domestic use, but in this case the images of Aphrodite indicate that they were not used as such, rather having a deeper meaning.

The goddess is depicted fully or partially nude, covering her private parts with her arms (*Aphrodita pudica*), and the model for the image was found by the master carvers on monumental sculpture. The goddess is entirely naked, or the lower part of her body is wrapped in a mantle that she holds with a hand.

The distaff itself, even without a depiction of a deity, contains a certain symbolism. Beliefs tied to it have existed from the very earliest times, both in Greek and in Roman culture.

The distaff is an attribute of the terrible *Moirai*, or *Parcae*, the Fates who have the power of destiny over the life of each individual which relentlessly draws to its end, or rather power over the threads of fate that Clotho cuts at a given moment. For the Athenians, the first *Moirai* was Aphrodite.

Such objects are tied to women because they are found exclusively in female graves, they are held by women in various depictions, and customs are known of newly married wives entering their new homes with a

distaff in their hand as a symbol of taking over management of a household. The image of a goddess such as Aphrodite confirms her protective role for those who possess such an object, as she, in one of her aspects, was invoked at weddings, and was considered to be the patroness of the family and married life.

Such distaffs are dated to the 3rd and 4th centuries, and they are most densely distributed throughout the eastern part of the Empire, mostly in Pannonia, so it is possible to connect them with certain other cults with similar problems of interpretation, such as the cult of the Thracian rider, which also had a female deity as the central figure, or the Cabeiri cult of Aphrodite, a syncretistic cult of the mother goddess. This seems to be a sporadic phenomenon in the region of Dalmatia, probably arriving in the form of influences from the eastern part of the Empire, probably through migration or trade.

In this case, this represented the primary form of a religious object, more specifically an image of the deity, which leaves no room for doubt that the objects had apotropaic meaning. Other than the belief that the attributes of the goddess were transferred to the person possessing the object, they also had the role of protection from evil, or even for appealing for good in the life of the bearer. They could also have served as votive gifts to Aphrodite. Cult statutes and symbols always have multiple meanings, and whether human or zoomorphic figures or symbolic representations, it is difficult to fathom entirely the significance of the religious principle in everyday life.

Translated by B. Smith-Demo